

Որպէսզի ' մարտ եւ ի մըրրիկ թէ կեցի'  
Մեռայց յանդորր եւ ' հանգրուան , եւ թէ վանք  
Եղեն ' նդունայն , զէթ չուն համեստ եղիցի :  
Ի նըշխարեալ ինձ ի սակաւ իմ յայս կեանք  
Զաջ քո կարկառ ի ժամանել օրհասիս .  
Գիտես զի յայլս ուրեք երբէք յոյս չիք յիս :

## Զիղջ

Հայր երկնաւոր , զրաւեալ աւուրցս իմ ըզյետ  
Զյետ զիշերաց զոր յերազմամբք ծախեցի ,  
Բուռն այն ըղձիւ վառելով յիմ աստ սըրտի ,  
Պշուցեալ ի գործս անքան չըքեղս յիմ աղէտ .  
Հաճեաց աղէ զի ես դարձայց քո լուսով  
Յայլ իմն ի կեանս եւ ի ձեռնարկ գեղազոյն ,  
Որպէս զի ' զուր ելեալ հաղբից իւր թագուն  
Խիստն իմ ոսոխ դարձցի ընդ այն ամօթով :  
Այս մետասան աւանիկ ամ լըրանայ  
Զի ընդ սովին անկայ լըծով դառնութեան ,  
Որ ոյց իշխէն՝ յայնս առաւել բըռնանայ :  
Ո՛վ Տէր , զըթա յիմ տառապանս անարժան ,  
Զրահետ զիմ միտս ի լաւագոյնն ած ի վայր ,  
Յուշ արկ նըմա զի ' խաչ այսօր դու մեռար :

ԲԵՂԻՆԱՐԲԱ

## ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սղակ խաբուեր :

Վիչ եղած են ան կանայք՝ որ կա-  
րող եղած ըլլան ոչ միայն անուն ու  
համբաւ հանել մատենագրութե մէջ ,  
հապա նաև կերպով մը իրենց դասէն  
ու կարգէն ելլելով՝ այրական հաստա-  
տուն փառաց ալ ցանկալ ու հասնիլ :  
Եւս քիչերէն մէկն է Սղակ խաթու-  
նը՝ որ գաղղիացւոց մատենագրութեան  
պարծանքներէն մէկը համարուեցաւ ա-  
մէն անաչառ քննաբաններէ : Նաւա  
1766ին ապրիլի 22ին . իր հայրը այն՝ Վե-  
քերն էր որ անուանի եղաւ Լուգովի-  
կոս Ժ. Զի պաշտօնակալութեք . Սղակ  
իր տղայութեան առջի օրերէն , իր հան-  
ճարոյն ցուցըցած նշաններովը , զինքը  
տեսնողացը յայտնի կ'իմացընէր իր հան-  
ճարոյն ապագայ յառաջագիմութիւնն  
ու փառքը : Սղակը՝ Վեքեր խաթունը՝  
որ խիստ ու կանոնաւոր բարք մը ու-

նէր , ուզեց իր աղջկանը դաստիարա-  
կութիւնը վրան առնուլ , և թէպէտ  
աշակերտին եռանդեան ու կարողու-  
թեանը հետ ուսուցիչը չէր համեմա-  
տուեր , բայց ինքն եղաւ որ այն բռնած  
ոճովը աղջկանը ունեցած գեղեցիկ կա-  
րողութիւնները զարգացուց ու դուրս  
ցատքեցուց : Վեքեր խաթունին դահ-  
լիճը կարծես թէ նոյն ատենուան ե-  
րևելի մատենագիրներու ճեմարան մըն  
էր , որոնց մէջ անուանիներն են Թա-  
մաս , Պիւֆոն , Բէնալ , Սարմոնդէլ ,  
Շամֆոր , Լըիմ և Ռուսոյ , և այլն . ա-  
սոնք հոն փիլիսոփայութեան և մատե-  
նագրութեան մեծամեծ ինդիրներու  
վրայ կը խօսէին , և Սղակ օրիորդը ,  
իր հասակէն վեր կերպով անոնց հետ  
կը մըցէր :

Տասնըհինգ տարուան էր երբ Սղակ  
գէսքիէօի Ոգի օրինաց ըսուած խոր ու  
փիլիսոփայական գրքին համառօտու-  
թիւն մը ըրաւ՝ խորհրդածութիւննե-  
րով հանդերձ : Թատրերգակներու ու  
բանաստեղծներու երևելի գրուածքնե-

ըր կարգալ շատ կը սիրէր, և ինքն ալ երբեմն երբեմն ողբերգութեան հատուածներ կը շարագրէր, զոր ժողովականք մեծապէս կը գովէին և կը քաջալերէին. իսկ ինքը այնպէս զգայուն էր որ չէր կրնար առանց լալու անոնց գովեստը լսել. և կըզգացուէր դարձեալ երբոր երևելի մարդու մը հետ տեսնուէր, և կարդացածները խոր տրպաւորութիւն կ'ընէին վրան:

Երբ Սդաէլ մօրը դաստիարակութենէն ելաւ, հայրը սկսաւ վրան խնամ տանել. շատ մեծ էր իրենց փոխադարձ սէրը. չէր կրնար Սդաէլ այնպիսի հօր մը իր վրայ ցուցըցած փոյթն ու խնամքը տեսնել, և իր երախտագիտութեան ու մեծարանաց զգացմունքները ծածկել: «Ի՞նչ որ ապագայ կեանքի մը յոյս ալ չունենայի, կ'ըսէր, Լստուծոյ շնորհակալ կ'ըլլայի այս կենացս համար՝ ուր զհայրս տեսայ ու ճանչցայ»։ Բայց ինչպէս մեծ էր սէրը՝ մեծ եղաւ նաև սրտին ցաւն ալ ու սաստիկ՝ հօրը մահուանը վրայ. իր կենացը ամէն գործոցը, նեղութիւններուն, փառացը և երջանկութեանը մէջ, և իր մեռնելու վերջի վայրկեաններուն մէջ ալ մը խիթարուեցաւ աս իօսքերս ըսելով. «Հայրս անդիու եզերքը ինծի կը սպասէ»։

Վեքէր՝ բաց 'ի իւր մեծ հարստութենէն՝ թողուց իր աղջկանը նաև իր մեծ անունն ալ. թէպէտ Սդաէլ 'ի բնութենէ գեղեցկութեան ձիրքը չէր առած՝ բայց շատ երևելի անձինք իր ամուսնութեանը փափաքեցան. ասոնցմէ մէկն էր Բիթ Լնգղիոյ երևելի պաշտօնեայն. բայց հրաժարեցաւ Սդաէլ չուզելով զՎաղղիա թողուլ ելլալ՝ զոր հօրմէն ոչինչ ընդհատ կը սիրէր. իսկ հօլսդէն Սդաէլ պարոնը որ Շուեսի գեսպանն էր, Բարիզու մէջ կարգուեցաւ հետը 1786ին, խոստանալով որ առանց իր կամքին Վաղղիայէն դուրս չելլայ:

Սդաէլ խաթունը որ իր առջի հասակէն անուանի եղեր էր, նաև մատենագրութեան մէջ անունը շատ հռչակեց

Ռուսոյի վրայ գրած նամակները հրատարակելով (1788). այն տարին՝ որ իր հայրը Վեքէր տէրութեան պաշտօնեայ ընտրուեցաւ, և Սդաէլի փափաքը լրացաւ:

Թեւտասներորդ դարու փիլիսոփաներու աշակերտեցաւ և իր եռանդուն աշխուժովը իր օգուտը լաւ ճանչցաւ: Վաղաքական գործողութիւններու մէջ ալ մտնալ շատ կը սիրէր, և կը զուարճանար իր ընտանեաց փառք մը սեպելով որ Վաղղիոյ պարծանքն և յառաջադիմութիւնը իր հօրը և կերպով մը քիչ մըն ալ իրեն կը վերաբերէր: Վեքէրի երկրորդ անգամուն պաշտաման միջոցը, թէպէտ երիտասարդ էր Սդաէլ, բայց իր հանձարովը և աշխուժովը իր հօրը շատ բանի մէջ օգնական եղաւ: Շատ անգամ իր տունը կը ժողվէր նուիրականներն ու ազնուականները, և զանոնք իր հօրը կը ներկայացընէր: Լսյ ընկերութեան մէջ իր հանձարը յայտնի կը փայլէր ամենուն առջին, և ժամանակին երևելի մարդիկներն իսկ չէին դժուարեր իրեն արժանի մեծարանքը տալ:

Վրայ հասաւ Վաղղիոյ մեծ խռովութիւնը. խիստ շատ անձինք որոնք դատապարտեալ էին 'ի մահ, առաւ իր տանը մէջ պահեց, և զանոնք իր կտորձութեամբը ու ճարտարութեամբը խալըսեց. 'ի պաշտպանութիւն թագուհւոյն գրուածք մը հրատարակեց ի ճարտասանութեամբ և զգացմամբ. կ'երևայ թէ ինքը թագաւորին փախուստեանը յատակագիծ մ'ալ շինէր էր: Բոլոր այս ծանր բաներուն իր սրտին ազնուականութեամբը և իր գործոց մէջ ունեցած վառվռուն արթնութիւն էր որ ձեռք կը զարնէր: Բայց սակայն պէտք էր որ իր այս ընթացքն ու ազատ կերպը զինքն ալ անվտանգ չթողուր. 1795ին արսորուեցաւ Վաղղիայէն, ու Օուիցերի քաշուելով, հոն իր Աղբահանի կրից անունով գիրքը հրատարակեց: Վանի մը ամիսէն նորէն ազատութիւն ունեցաւ Բարիզ դառնալու. ուր վարչութեան վրայ այն աստիճան ազ-

դեցուծիւն ունեցաւ՝ որ յաջողեցաւ իր խորհրդովը զՎալերան արտաքին գործոց վրայ դնելու :

Կըսուի թէ Սդաէլ իր առջի անգամ՝ Վաբուէոնի հետ տեսնուելուն, գուշակեց իմացաւ թէ ազատութեան համար որչափ խիժալի պիտի ըլլար օր մը այն երիտասարդը . ասկից էր որ մեծ հակառակութիւն մը զգաց այնուհետեւ սրտին մէջ միշտ Վաբուէոնի հետ . ըստ այլոց հաւանականագոյն բանից երբ Պոնաբարդ մեծափայլ փառօք Խտալիոյ յաղթանակներէն կը դառնար, Սդաէլ վրան առանձին և նշանաւոր եռանդեամբ մը կը խօսէր ու կը պանծացուցանէր, զոր յանկարծ փոխեց ՚ի հակառակութիւն՝ երբ յաղթական երիտասարդը այն ցուրտ աչքով որով իր ցանած շանթիցը տակ ծածկուած դիակները կը տեսնէր, տեսաւ նաև Սդաէլի կանացի հրապոյրքն ալ : Եւ այնուհետեւ Սդաէլի տունը Պոնաբարդի հակառակորդացը ժողովարանն էր դարձեր . որոնց գլխաւորն էր Բենիամին Վոնսդան Սդաէլի մտերմագոյն բարեկամը որ տէրութեան պաշտամանց մէջն էր : Սդաէլ առաջին հիւպատոսին համար կ'ըսէր « Բիկայ ձիու վրայ Խոպէս բիւրն է » . և երբ խօսք կ'ըլլար իրեն ըրած մեծաքայլ յառաջադիմութեանցը վրայ, « Բոստամբութիւնը, կ'ըսէր, անձնաւորեցաւ մարդ եղաւ » : Եւս ու ասոր նման կծու ու արհամարհական խօսքերը իր երկրորդ անգամ աքսորանացը պատճառ եղան :

Բայց այս անգամ իր աքսորը, որ տասը տարուան համար էր, անպտուղ չեղաւ իր հանձարոյն ու փառացը համար : Սդաէլ այլ և այլ քաղաքներ պտրտեցաւ, ամէն բան քննելով, և իր մտածութիւնները հետզհետէ ընդարձակելով . Վերմանիա ու Խտալիա քալեց, ու վերջը իր երկու հռչակաւորագոյն գրուածքները հրատարակեց, որոնք կը կոչուին Գերմանիա և Քորիւնա : Եւսոնցմէ առջինը իրեն դառն հալածանացը առիթ եղաւ : Ստիկանութեան պաշտօնեայն ասոր բոլոր տպագրութիւնը ջնջել տուաւ,

ինքն ալ վտարեցաւ Օուիցերիոյ մէջ իւր Վոբէ ըսուած դղեակը ու հրաման եղաւ որ երկու փարսախէ աւելի հոն կից չհեռանայ :

Իր այս ամէն նեղութիւններուն միջոցը, Սդաէլ անուշով քաղղիացի երիտասարդ սպայի մը հետ գաղտ սիրով մը կապուելով, քիչ մը իր վիշտերէն հանդարտեցաւ . որդի մ'ալ ունեցաւ՝ բաց ՚ի առջի երկանէն ունեցած երկու որդւոցմէն, որոնց մէկը մանչ էր՝ որ շուտով մեռաւ, իսկ միւսը վերջէն Պրոյլի դքսուհի եղաւ : Երջապէս Սդաէլ իր դղեակէն փախչելով Խուսաստան ապաւինեցաւ, անկից սնցաւ Շուետի երկիրը, անկից ալ յԱնգղիա, և հոն Խտալիոյ մէջ իմացաւ, որ Վաբուէոնի անկմամբ, Վաղղիոյ դռները դարձեալ իր գիմացը կը բացուէին . սակայն այս անգամ իր հայրենասէր սրտին համար շատ ուրախալի չեղաւ : Երբ իր ոգին լաւ չձանչցող Վաղղիացի մէկ մը ուրախութեամբ Բարիզու առումը կ'աւետէր, « Ո՛հ, պարոն, պատասխանեց, ինչ բանով ինձ կը բարեմաղթես, որուն համար այնչափ տրտմած եմ » :

Սահմանադրական կառավարութեւ մեծապէս հակամիտեալ ըլլալով Սդաէլ անհաշտելի ոսոխ եղաւ Վաբուէոնի : Երբոր Պոնաբարդ Լապայէն Բարիզ դարձաւ՝ հարկ եղաւ որ Սդաէլ հեռանայ քաղքէն, թէպէտև կայսեր թշնամութիւնը իջած կ'երևար :

Սադերլոյի պատերազմը նոր վիշտ մըն էր Սդաէլի սրտին համար, բայց 1816ին սեպտեմբերի 5ին ելած նոր հրամանովը նորէն Վաղղիա մտաւ :

Բայց այսչափ գլխէ անցած դէպքերը, այնչափ իր հայրենեաց թշուառութիւնները, շարունակ նեղութիւնները, և իր փեսային քաշած անդադար տկարութիւնները իրեն առողջութիւնն ալ խանգարեցին, ուսկից ալ չազատեցաւ . 1817ին յուլիսի 14ին Սդաէլ հիւանդութեան մը մէջ ինկաւ, որուն մէջ ալ յոյսը ալ կտրեց մնաց, նոյն միջոցին որ Վաղղիոյ յեղափոխութեանը վրայ գրած մտածութիւններովը իր

հանձարոյն ու համբաւոյն կնիքը կը դնէր :

Այս երեւելի կինս լաւ ճանչնալու համար պէտք էր իր դահլձին մէջ տեսնալ զինքը , որ իմանի ափունքին դիմաց ( ) ուիցերիի զուարճալի ծառատունկի մը քովն էր . հոն ինքը ճարտասանութեան թագուհի մըն էր , կ'ըսէ մատենագիր մը , հոն կը տեսնուէր իր հանձարը , իր արագամիտ ու շնորհալից խօսակցութիւնը , իր սուր և խորին մտածութիւնները՝ որոնց շատը ոչ միայն իր հանձարը կը ցուցնէն այլ և իր մատենագրութեան ոճը : “ ( ) ր մը կամ տասը տարի բաւական է , կ'ըսէր , զմարդիկ ճանչնալու համար , մնացածները խաբող են ” : Այսով կ'իմացնէր թէ որչափ իրեն ատելի էին չափազանցութիւնն ու արուեստականութիւնը : Աւելի քան ըլլալով որ զգացման նշանները երբ չափէն կ'անցնին՝ կասկածաւոր են ու սուտ , կ'ըսէր . “ ( ) նութեան ամէն զգացմունքները իրենց ամօթխածութիւնն ունին ” : Այսպիսի հանձարալից իմաստներով ու առածներով լեցուն էր իր խօսակցութիւնը :

Այսպէս իր դարուն վրայի ըրած ազդմունքը թէ քաղաքականութեան և թէ մատենագրութեան կողմանէ՝ խոր է և անջընջելի : Այս վերայ այսր ամենայնի իր բռնած կերպը բոլորովին ազատ չէ մեղադրութենէ , և ոչ իր ամէն կարծիքները ընդունելի , և ոչ իր ամէն գրուածքները անսխալ ու ճշմարտասէր : Այն դանի , աշխոյժ , զգայուն ու բռնկող ըլլալով՝ ի բնէ , վաւրուուն ու բանաստեղծական հանձարոյ ամէն աղէկութիւններն ալ պակասութիւններն ալ իր վրան երեցուց :

Մատենագրական գրուածքներուն մէջ ինչուան նաեւ խոտորմունքներու մէջ ալ ինկած է : Իր դատաստաններուն մեծ մասը թէ՛ ի գովեստ ըլլայ և թէ՛ ի պարսաւ՝ գրեթէ միշտ կըքով մը զուրցուած են , ու կողմնասիրութեան կոյր ոգով մը : Այսպէս , օրինակի համար , Ալիլընկերնի համար կ'ըսէր պանծացուցանելով թէ աշխարհքիս մեծա-

գոյն զօրավարն է . և ասիկայ այն դարուն մէջ՝ ուր էր Վաթուէոն մը . կ'ուզեմ ըսել՝ հսկայ մը որուն դիմաց միջակ հասակներն իսկ մէյմէկ գաճաճներ կ'երեւային : Այսպէս ևս իր վերջին պատմական գրուածքին մէջ իր հօրը վրայ այնպիսի գովեստներ ու արդիւնքներ կուտայ՝ որոնց չափազանցութիւնը միայն որդիական սիրոյն չափազանցութեամբը կրնայ արդարանալ : Այս աս ամէն բաներովս ալ հանդերձ , Այսպէս կենացը մէջ երեւելի ու նշանաւոր անցքեր կան , և իր գրուածոցը մէջ ալ տկար մտածութեանցը , յանդուգն նորաբանութեանցը և չափազանց բացատրութեանցը հետ վայելուչ ոճով և վսեմ ճարտասանութեամբ լեցուն գեղեցիկ էջեր , աղուոր հատուածներ ալ կը փայլին , որոնք զինքը ապագայից դիմաց երեւելի հանձարներէն մէկը սեպել պիտի տան , և մատենագիր մը՝ որ իր հայրենեաց փառքը կ'աւելցնէ :

## ՀՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Պատմութիւն Տնօրինականացն Քրիստոսի :

Այս սուրբ և փրկական Տնօրինականացն սրբութեանցն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ այսպէս գտաք ի գործոց ոսկեգրով ի պատմագիր թագաւորութեան ի քաղաքս Վոստանդինուպօլիս , և այսպէս պատմեցաւ :

Յորժամ առին զթագաւորութեան քաղաքն , մեծ թագաւորն Փռանգաց բացեալ զմեծ եկեղեցին զսուրբ Ստեփանոս , և մեծ պարսաւանօք կոչէր զամենայն քաղաքն և զսպարիաւրքն և զնախարարս սուրբ եկեղեցւոյն և խնդրէր զփրկական սրբութիւնս . և նոքա զորունէին ցուցին , և ապա բերին զմեծ գործոց պատմարարն , և էր գրեալ այսպէս :

Պատմութեան աստուածային որ փրկանելալ էր ամենեւին և զարդին նախորտն տրեալ սուրբ առաքելոյն Շիլայ և Տիմոթեայ , և նոցա տարեալ ի